

///// studie / article //////////////////////////////////////

HANS ALBERT A PROBLÉM HODNOTOVÉ NEUTRALITY VĚDY

Abstrakt: Studie pojednává o analýze a navrhovaném řešení problému „hodnotové neutrality“ (Wertfreiheit) vědy německým kritickým racionalistou Hansem Albertem. Především Albert odmítá dvě vyhrčené pozice: novopozitivistickou ignoraci hodnotících soudů i jejich existencialistickou adoraci. Naopak se prostřednictvím takzvaných přemostovacích principů snaží překlenout propast mezi poznáním na jedné straně a rozhodnutím (tj. hodnocením) na straně druhé. V návaznosti na Maxe Webera uznává princip hodnotové neutrality ve vědě, ovšem pouze v oblasti jejího objektového jazyka, neboť věda jako technologický systém výpovědi má pouze informativní, nikoli normativní charakter. To však nevylučuje hodnocení v rovině předmětů (především sociálních) věd a v rovině hodnotové báze (veškerých) věd. Dále se tato studie věnuje otázce hodnoty vědy o sobě a nakonec krátkému seznámení s Albertovým pojetím kritického racionalismu jako návrhu „způsobu života“ (Lebensweise).

Klíčová slova: Hans Albert; kritický racionalismus; Max Weber; hodnotová neutralita; věda

JITKA PAITLOVÁ

Katedra filozofie FF ZČU
Sedláčkova 19, 306 14 Plzeň
email / paitlova@kfi.zcu.cz

Hans Albert and The Question of Value Neutrality in Science

Abstract: This study deals with the analysis of the question of “Value Neutrality” (Wertfreiheit) in science and proposed solution held by critical rationalist Hans Albert. First of all, Albert rejects two contrasting positions: ignorance of value judgments by logical positivists and the existentialist adoration on the other hand. On the contrary, through the so-called “bridging principles” he seeks to bridge the gap between knowledge on the one hand and the decision (i.e., evaluation) on the other. Following Max Weber he recognizes the principle of value neutrality in science, but only in the area of object-oriented language, for science as a technological system of statements is only informative, not normative. This does not preclude assessment on the level of objects (mainly social sciences) and the level of the value base (all sciences). In addition, this study addresses the issue of the value of science itself, and finally a brief introduction to the concept of critical rationalism that Albert proposed as a possible “way of life” (Lebensweise).

Keywords: Hans Albert; critical rationalism; Max Weber; value neutrality; science

Úvod

V poznávací praxi, tedy také ve výzkumné praxi věd, musejí být řešení problémů hodnocena a na základě toho činěna rozhodnutí. Tím vyvstává problematika hodnot na místě, kde bychom to nečekali, pokud se přikláníme k zjednodušené představě o hodnotové neutralitě vědy. Taková jednoduchá představa je však mnohdy přičítána zástupcům principu hodnotové neutrality, takže se jejich pozice zdá být z triviálních důvodů neudržitelná. Ve skutečnosti je ale toto přičítání groteskní simplifikací.¹

Předkládaný článek si klade za cíl představit analýzu problému „hodnotové neutrality vědy“ (*Wertfreiheit der Wissenschaft*), jak ji formuluje německý filosof vědy, ekonom a sociolog Hans Albert, který se problémem hodnotové neutrality vědy dlouhodobě zabývá a snaží se čelit právě výše zmíněným simplifikacím. Albertův dlouholetý a mimořádně fundovaný zájem o danou problematiku dotvrzuje například rakouský profesor Gerhard Zecha: „Jako žádný jiný autor v německé jazykové oblasti zaujímal Hans Albert během posledních 50 let vyhraněnou pozici vztahující se k celé řadě hodnotových otázek a takzvané diskusi o hodnotících soudech.“²

V návaznosti na princip hodnotové neutrality Maxe Webera a v opozici k novopozitivistické eliminaci hodnotících soudů na straně jedné a k existencialistickému akcentování hodnotících soudů na straně druhé, se Albert ptá, zda věda může něčím přispět k zodpovězení druhé kantovské otázky – to znamená k zodpovězení otázek etických, respektive všeobecně praktických. Na základě analýzy různých rovin, v nichž se lze s problémem hodnotové neutrality ve vědě setkat (rovina *předmětů* vědy, rovina *meta-jazyka* neboli hodnotového základu vědy, rovina *objektového jazyka* vědy), dospívá Albert

Studie vznikla za podpory grantového systému Západočeské univerzity v Plzni v rámci projektu *Kritický racionalismus, jeho představitelé, klíčové problémy a vývoj* (SGS-2013-055).

¹ Hans ALBERT, *Kritischer Rationalismus*. Tübingen: Mohr Siebeck 2000, s. 41.

² Gerhard ZECHA, „Hans Albert Beitrag zur Werturteilsdiskussion 1956–2006: Eine Würdigung als rationale Kritik der Ansichten eines kritischen Rationalisten.“ In: FRANCO, G. (ed.), *Der Kritische Rationalismus als Denkmethode und Lebensweise*. Klagenfurt: Kitab 2012, s. 276. Srv. první Albertův článek týkající se problému hodnot: Hans ALBERT, „Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse.“ In: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 112, s. 410–439. Srv. dosud poslední Albertův text k dané problematice: Hans ALBERT, „Max Webers Auffassungen zur Wertproblematik und die Probleme von heute.“ In: ZECHA, G. (ed.), *Werte in den Wissenschaften: 100 Jahre nach Max Weber*. Tübingen: Mohr Siebeck 2006, s. 5–25.

k jednoznačné odpovědi: věda jako technologický systém výpovědí (to jest na třetí zmíněné rovině) nemá normativní, nýbrž pouze informativní charakter, a v tomto smyslu musí být hodnotově neutrální.

Znamená to však, že nám taková věda nemá co „praktického“ říci, protože by ji to nutně normativizovalo? Podle Alberta nikoli, pokud budeme rozlišovat mezi technologií a technikou, to jest mezi dotyčným systémem výpovědí a jeho použitím v praktickém životě. A znamená to, že věda *o sobě* nemá žádnou hodnotu? Je věda jako taková bezhodnotná (*hodnotově neutrální*), hodnotná (*hodnotově pozitivní*) či snad dokonce nehodnotná (*hodnotově negativní*)? Také na tuto otázku Albert z pozice kritického racionalisty odpovídá, což bude ukázáno v poslední části tohoto článku. Než se ke všem výše načrtnutým problémům postupně dostaneme, je vhodné nejprve krátce představit samotného Hanse Alberta.

I. Hans Albert

Hans Albert (*1921), emeritní profesor sociologie a filosofie vědy na univerzitě v Mannheimu,³ je v České republice dosud málo známým, avšak v německé jazykové oblasti nejvýraznějším dosud žijícím reprezentantem kritického racionalismu, tedy filosoficko-vědního směru, který ustavil Karl Raimund Popper svým spisem *Logika vědeckého zkoumání* v polovině 30. let minulého století. Na rozdíl od Thomase Kuhna, Imre Lakatose a Paula Feyerabenda nebyl Albert nikdy přímým Popperovým žákem na London School of Economics, a na rozdíl od nich, kteří tuto pozici zaujímali jen dočasně, Albert Popperův kritický racionalismus přijal a nadto jej autenticky rozvinul, a to především ve svém zásadním díle *Traktát o kritickém rozumu*,⁴ který vyšel v roce 1968 (tedy zhruba 30 let po Popperově *Logice vědeckého zkoumání*).

Albertův *Traktát o kritickém rozumu* je Popperovi výslovně věnován⁵ a sám Popper jej vysoce ocenil, a to především jeho systematickostí a odstupem, s nímž Albert přistupuje k určitým problémům kritického racionalismu.⁶ K Albertovým dalším důležitým dílům, v nichž rozpracovává svoji koncepci kritického racionalismu a vyhraňuje se vůči jiným směrům (pře-

³ Srv. Eric HILGENDORF, *Hans Albert zur Einführung*. Hamburg: Junius 1997, s. 27–29.

⁴ Hans ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*. Tübingen: Mohr Siebeck 1991.

⁵ „Karl Popper gewidmet“ stojí na začátku *Traktátu o kritickém rozumu*.

⁶ Srv. Robert ZIMMER – Martin MORGENSTERN, *Gespräche mit Hans Albert*. Münster: LIT Verlag 2011, s. 29. Srv. Martin MORGENSTERN – Robert ZIMMER (eds.), *Hans Albert / Karl Popper Briefwechsel 1958–1994*. Frankfurt am M.: Fischer 2005, s. 109–110.

devším vůči novopozitivismu, existencialismu, hermeneutice a výrazně též vůči teologii a náboženství vůbec), patří *Traktát o racionální praxii*,⁷ *Kritika čisté epistemologie*,⁸ *Kritika čisté hermeneutiky*⁹ či *Kritika transcendentálního myšlení*.¹⁰

V závěru článku se krátce vrátíme k Albertovu specifickému pojetí kritického racionalismu jako „návrhu způsobu života“ (*Entwurf der Lebensweise*). Nyní se však budeme věnovat hlavnímu problému, který tento článek pojednává, to jest Albertově rozboru a následnému řešení problému hodnotové neutrality vědy.

II. Problematika hodnot obecně

Zpočátku se podle Alberta obecná problematika hodnot prezentuje jako problém vztahu „poznání“ (*Erkenntnis*) a „rozhodnutí“ (*Entscheidung*). Či jinak řečeno: jedná se o korelaci mezi teoretickým a praktickým rozumem, mezi „bytím“ (*Sein* – tím, co je) a „povinností“ (*Sollen* – tím, co má být), mezi věcnou analýzou a hodnocením. Tento problém obvykle neřešíme v každodenní orientaci ve světě, kdy nijak výrazně mezi poznáním a rozhodnutím nerozlišujeme. Albert nazývá takovýto postoj *přirozeným platonismem hodnot*, který hodnotám připisuje stejnou povahu jako skutečností. Přirozený platonismus hodnot podle něj doslova „transponuje problém rozhodnutí skrze jazykovou fúzi hodnot se skutečnostmi do roviny poznání, a sice tak nepovšimnutelným způsobem, že pochybnost této operace nebudí podezření.“¹¹

Diferenciace poznání a rozhodnutí vyvstává totiž až ve filosofickém myšlení. Zde je podle Alberta nejprve třeba objasnit význam „hodnotících soudů“ (*Werturteile*). Adekvátní význam hodnotících soudů proto podle něj musí zohledňovat minimálně čtyři body:

- 1) normativní funkci hodnotících soudů;
- 2) vztah hodnotících soudů k realitě;

⁷ Hans ALBERT, *Traktat über rationale Praxis*. Tübingen: Mohr Siebeck 1978.

⁸ Hans ALBERT, *Kritik der reinen Erkenntnislehre: Das Erkenntnisproblem in realistischer Perspektive*. Tübingen: Mohr Siebeck 1987.

⁹ Hans ALBERT, *Kritik der reinen Hermeneutik: Der Antirealismus und das Problem des Verstehens*. Tübingen: Mohr Siebeck 1994.

¹⁰ Hans ALBERT, *Kritik des transzendentalen Denkens: Von der Begründung des Wissens zur Analyse der Erkenntnispraxis*. Tübingen: Mohr Siebeck 2003.

¹¹ ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 66.

- 3) element všeobecnosti, který je v hodnotících soudech obsažen;
- 4) možnost racionální diskuse hodnotících soudů.¹²

Především z prvního bodu pak vyplývá, že hodnotící soud je větou bez kognitivního charakteru, která se liší od výpovědi, jež mají čistě deskriptivní charakter, respektive vztah k realitě. Tím se Albert staví do opozice vůči takzvaným kognitivistickým filosofickým směrům, které pojmají hodnotící soudy jako kognitivní výpovědi, to znamená výpovědi mající pravdivostní hodnotu. Podle Alberta však kognitivismus zahrnuje neudržitelnou ontologii, a proto jej odmítá. Jiné směry, například materiální hodnotová etika Maxe Schelera a Nikolaie Hartmanna, zase redukuje hodnotící soudy na empirické nebo analytické výpovědi, což nezohledňuje speciální funkci hodnotících soudů, která netkví v popisu faktů. A konečně směry jako existencialismus a novopozitivismus pojmají hodnotící soudy jako imperativy (tedy jako expresivní či evokativní výpovědi), což zase nebere v potaz skutečnost, že hodnotící soudy jsou přístupné racionální diskusi.¹³

Výše naznačenou propast mezi poznáním a rozhodnutím prohloubily podle Alberta především právě dva výše zmíněné filosofické směry první poloviny 20. století – existencialismus a novopozitivismus:¹⁴

Zatímco existencialismus klade důraz na rozhodnutí, jeho svobodný a nepodložený charakter, zdůrazňuje jeho iracionalitu a deklaruje vědecké poznání právě kvůli jeho objektivitě jako v podstatě nezajímavé; klade novopozitivismus oproti tomu důraz na poznání a objektivitu, zdůrazňuje jejich zdůvodnitelnost a jejich racionální charakter a vykazuje rozhodnutí jako filosoficky nezajímavé do oblasti subjektivity a svévole.¹⁵

Přes všechny tyto rozdíly se ovšem oba směry přiklání k *fakticistickému* pojetí poznání a *decisionistickému* zacházení s problematikou hodnot, to znamená, že se shodují v tom, že racionalita a existence, poznání a rozhodnutí, se odlučují.¹⁶

¹² Srv. ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 44.

¹³ Srv. *ibid.*

¹⁴ Srv. Walter KAUFMANN, *Religion und Philosophie*. München: Szczyzny 1966.

¹⁵ ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 70.

¹⁶ Viz *ibid.*, s. 71: „*Facticistické* pojetí poznání“ podle Alberta vrcholí v „instrumentalistické interpretaci vědy“, která chápe vědu pouze z hlediska „prognostické relevance a poskytování prostředků pro praxi“. „*Decisionistické* zacházení s problematikou hodnot“ vydává podle Alberta „oblast stanovení cílů“ napospas iracionalitě.

Ovšem ke zpochybnění předpokladů obou těchto směrů, a tedy k zásadní změně situace došlo podle Alberta doslova na základě „objevu, že za vším poznáním stojí rozhodnutí“ – to znamená, že proces poznání je prostoupen jednak *normováním* (neboť si vybíráme naše problémy), jednak *hodnocením* (neboť hodnotíme řešení těchto problémů) a jednak *rozhodováním* (neboť se rozhodujeme upřednostnit jedno z navrhovaných řešení před druhými).¹⁷ Albert zdůrazňuje, že díky tomuto „objevu“ korelace poznání a rozhodnutí se nestalo problematické pouze striktní rozdělení poznání a rozhodnutí, nýbrž nadto též kladení rozhodnutí a svévole na stejnou úroveň.

III. Albertovo uchopení problému hodnot

Dichotomie racionálního poznání a iracionálního rozhodnutí je podle Alberta naprosto „neadekvátní, a to již proto, že za každým poznáním – vědomě či nevědomě – stojí rozhodnutí.“¹⁸ Ačkoli Albert považuje za platný Humův zákon, podle něhož z věcných (deskriptivních) výpovědí nelze dedukovat hodnotící (normativní) výpovědi, v žádném případě to podle něj neznamená, že „poznání určitých věcných souvislostí nemůže mít žádné konsekvence pro normativní přesvědčení.“¹⁹

Proto Albert formuluje takzvané „přemostovací principy“ (*Brücken-Prinzipien*), díky nimž je možné onu propast mezi poznáním a rozhodnutím překlenout. Prvním takovým přemostovacím principem je takzvaný *postulát realizovatelnosti*, tedy teze *Sollen impliziert Können*,²⁰ což znamená, že povinnost, tedy to, co *ideálně* dělat „máme“, je závislá na možnosti, tedy na tom, co *reálně* udělat „můžeme“ (v tom smyslu, co je pro nás v naší konkrétní situaci možné udělat, tedy co je pro nás realizovatelné). Podle Alberta tento postulát „slouží kritice nerealizovatelných požadavků ve všech oblastech, také například v oblasti poznání.“²¹ V tomto smyslu pak postulát realizovatelnosti souvisí s jedním ze tří základních principů kritického realismu: *konsekventním criticismem*, respektive *falibilismem*, který předpokládá

¹⁷ *Ibid.*, s. 71–72.

¹⁸ ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 73.

¹⁹ ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 44.

²⁰ To zhruba odpovídá latinskému úsloví „*ultra posse nemo obligatur*“, to jest: nikdo není povinen k tomu, co je mimo jeho možnosti. Srv. Albert. *Traktat über kritische Vernunft*, s. 91–92.

²¹ ZIMMER – MORGENSTERN, *Gespräche mit Hans Albert*, s. 41.

„omylnost“ (*Fehlbarkeit*) veškerého lidského myšlení a jednání, a tím pouze „dočasnou“ (*vorläufig*) platnost všech našich teorií.²²

Druhým přemostovacím principem je pak takzvaný *postulát kongruence*, podle něhož se naše normativní teoretické konstrukce musejí shodovat s vědeckým obrazem světa. Podle tohoto postulátu je třeba odmítnout všechny normy nebo hodnoty a stejně tak i všechny teorie, které předpokládají existenci z vědeckého hlediska principiálně nepoznatelných faktorů a podstat, tedy existenci nějakých transcendentálních či metafyzických entit.²³ Postulát kongruence proto úzce souvisí s dalším ze tří základních principů Albertova kritického racionalismu, s takzvaným *kritickým realismem*, který požaduje, aby teorie měly příležitost doslova „ztroskotat“ (*scheitern*) na povaze reality.²⁴

Přemostovací principy tak především umožňují racionální kritiku hodnotových přesvědčení a jejich případnou revizi, což jsou fundamentální elementy kriticko-racionalistické metodologie. To v důsledku znamená, že Albert striktně odmítá jakoukoli autonomní oblast výpovědí (například etiku), která by byla imunní vůči racionální kritice. V normativních výpovědích totiž podle Alberta nelze předpokládat existenci nějakých určitých jsoacen, nýbrž jedině platnost určitých požadavků či příkazů, které však nejsou pravdivé nebo nepravdivé, nýbrž které mohou nebo nemohou být naplněny, to jest *realizovány* (postulát realizovatelnosti), a to *v souladu s vědeckým obrazem světa* (postulát kongruence).

Ukázali jsme tedy, proč Albert neakceptuje ostrou demarkaci poznání a rozhodnutí (jako například novopozitivismus či existencialismus), neboť je považuje za komplementární procesy: rozhodnutí (či hodnocení) je proto součástí poznání a zároveň je racionálně kritizovatelné. Samotná epistemologie ani filosofie vědy nemůže být podle Alberta zcela hodnotově neutrální – v tomto smyslu lze totiž „epistemologii a filosofii vědy nazírat jako takovou část nauky o hodnotách, v níž jde o rozvinutí hledisek pro podporu racionality našeho procesu řešení problémů v oblasti poznání.“²⁵

²² Srv. ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 44: „Konsekventní kriticismus, který ne-připouští žádná dogmata, nutně zahrnuje *falibilismus* ve vztahu ke každé možné instanci.“

²³ Srv. HILGENDORF, *Hans Albert zur Einführung*, s. 138.

²⁴ Zbývajícím, třetím, principem Albertova kritického racionalismu je *metodologický revizionismus*, který předpokládá, že všechna teoretická řešení problémů jsou revidovatelná.

²⁵ ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 73.

IV. Návaznost na Maxe Webera

Samotný problém hodnotové neutrality vědy formuluje Albert vždy v souvislosti s druhou Kantovou otázkou *Co mám činit?* a ptá se, zda může věda – která je, jak uvidíme, v jistém smyslu determinovaná principem hodnotové neutrality – k zodpovězení této druhé kantovské otázky něčím přispět.²⁶ Albert přitom navazuje především na německého sociálního vědce Maxe Webera a jeho specifickou formulaci principu hodnotové neutrality vědy, která započala dlouhodobou diskuzi označovanou jako „spor o hodnotící soudy“ (*Werturteilsstreit*).²⁷

Ve svém článku „Objektivita“ sociálněvědního a sociálněpolitického poznání se Weber ptá:

Jaká je *platnost* hodnotících soudů, jež posuzovatel vyslovuje anebo které nějaký autor činí základem svých praktických návrhů? V jakém smyslu se přitom pohybuje na půdě *vědeckého* zkoumání, když znak vědeckého poznání musíme nalézt v ‚objektivní‘ platnosti tohoto poznání jako *pravdy*?²⁸

Podle Webera by úkolem empirické vědy (jakou je např. sociologie) nemělo být ani zjišťování závazných norem a ideálů, které by nabízely návody pro praxi, ani posuzování jejich platnosti. Weber poukazuje na to, že právě nejobecnější kulturní problémy jsou nejméně přístupné „jednoznačným odpovědím na základě zkušenostního vědění, a tím větší roli v nich hrají krajně osobní axiomy víry a hodnotové ideje.“²⁹ empirická věda by však podle Webera měla být *hodnotově neutrální*.

Pro Alberta jsou inspirativní především následující tři Weberovy myšlenky. Zaprvé Weber požaduje „rozlišovat mezi poznáním a hodnocením,“ mezi vědeckou povinností „vidět pravdu faktů“ a praktickou povinností „bojovat za vlastní ideály“.³⁰ Právě na základě tohoto rozlišení (mezi poznáním a rozhodnutím, mezi teoretickým a praktickým rozumem, mezi bytím a povinnostmi, mezi věcnou analýzou a hodnocením) pojednává Albert problém hodnot, ovšem – jak jsme viděli – tak, že onu „propast“ neignoruje ani

²⁶ ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 42.

²⁷ Srv. zajímavý sborník příspěvků (M. Schelera, E. Topitsche, V. Krafta, L. Strausse, J. Habermase, H. Feigla, W. Dubislava, H. Reichenbacha a dalších) představuje: Hans ALBERT – Ernst TOPITSCH (eds.), *Werturteilsstreit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1971.

²⁸ Max WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH 2009, s. 8.

²⁹ *Ibid.*, s. 13.

³⁰ *Ibid.*, s. 14.

neprohlubuje, nýbrž snaží se ji „přemostit“ prostřednictvím postulátu realizovatelnosti a postulátu kongruence. S takzvaným postulátem realizovatelnosti totiž souvisí druhá Weberova idea, jíž se Albert zásadně inspiroval: „Empirická věda není s to nikoho naučit, co má, nýbrž pouze to, co může.“³¹

Zatřetí pak Albert vysoce oceňuje Weberovu tezi, že „kritika se před hodnotícími soudy nezastavuje.“³² Tato teze souvisí zase s postulátem kongruence, a je zcela kompatibilní s Albertovým výše zmíněným názorem o racionální kritizovatelnosti hodnotových přesvědčení. Weber však nad proměnnost, a tím kritizovatelnost konkrétních hodnotících soudů staví „poslední a nejvyšší hodnotové ideje, v nichž zakotvujeme smysl vlastní existence a jež všichni v hloubi duše chováme,“³³ které jsou podle něho vůči takové kritice imunní. To je však pro Alberta zcela neakceptovatelné stanovisko, neboť v rámci své koncepce kritického racionalismu předpokládá princip konsekventního (univerzálního) kriticismu, na základě kterého odmítá jakékoli *poslední* zdůvodnění.³⁴

V. Albertovo řešení problému hodnotové neutrality vědy

Problém hodnotové neutrality vědy pojednává Albert jak v *Traktátu o kritickém rozumu*, tak též v mnoha dalších spisech a článcích, neboť, jak bylo zmíněno na začátku, Albert se tímto problémem zabývá již řadu desetiletí.³⁵

³¹ *Ibid.*, s. 11.

³² *Ibid.*, s. 9.

³³ *Ibid.*, s. 62.

³⁴ Srv. Albertovo rozpracování problému „posledního zdůvodnění“ (*Letztbegründung*) v rámci tzv. Münchhausanova trilematu v první kapitole jeho *Traktátu o kritickém rozumu*. Viz ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 9–34.

³⁵ Např. v knihách: Hans ALBERT, *Konstruktion und Kritik. Aufsätze zur Philosophie des kritischen Rationalismus*. Hamburg: Hoffmann und Campe 1972; Hans ALBERT, *Kritik der reinen Erkenntnislehre. Das Erkenntnisproblem in realistischer Perspektive*. Tübingen: Mohr Siebeck 1987; Hans ALBERT, *Kritischer Rationalismus. Vier Kapitel zur Kritik illusionären Denkens*. Tübingen: Mohr Siebeck 2000. Dále např. v článcích: Hans ALBERT, „Die Wertfreiheitsproblematik und der normative Hintergrund der Wissenschaften.“ In: Gadenne, V. – Visintin, A. (eds.), *Wissenschaftsphilosophie*. Freiburg – München: Alber 1999, s. 167–182; Hans ALBERT, „Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse.“ In: *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, sv. 112, s. 410–439. Hans ALBERT, „Max Webers Auffassungen zur Wertproblematik und die Probleme von heute.“ In: ZECHA, G. (ed.), *Werte in den Wissenschaften. 100 Jahre nach Max Weber*. Tübingen: Mohr Siebeck 2006, s. 5–25. Kompletní seznam Albertovy bibliografie se nachází ve sborníku k jeho 90. narozeninám: Giuseppe FRANCO (ed.), *Der Kritische Rationalismus als Denkmethode und Lebensweise. Festschrift zum 90. Geburtstag von Hans Albert*. Klagenfurt: Kitab 2012.

Nejprve je ovšem třeba poznamenat, že v problému hodnotové neutrality vědy se jedná v první řadě o vědy *sociální*, neboť právě u nich je hodnotová neutralita nejspornější.³⁶

V metodologické problematice hodnot sociálních věd je tedy podle Alberta třeba rozlišit tři roviny problémů, a tím tři komplexy otázek:³⁷

- 1) *Rovina předmětů*, tedy problém hodnocení v objektové oblasti sociálních věd, to jest otázka, jak dalece musejí tyto vědy činit hodnocení předmětem svých výpovědí.
- 2) *Rovina meta-jazyka*, tedy problém hodnocení ve výzkumné praxi sociálních věd, to jest otázka, jak dalece musejí být výpovědi těchto věd založeny na hodnocení – jedná se o problém hodnotové báze těchto věd.
- 3) *Rovina objektového jazyka*, tedy problém hodnocení uvnitř sociálněvědních systémů výpovědí, to jest otázka, jak dalece musejí mít sociálněvědní výpovědi samy charakter hodnotících soudů.

První problém, tedy že hodnocení patří do předmětné oblasti sociálních věd, není nijak kontroverzní, neboť sociální vědy jsou nuceny činit hodnocení předmětem svých výpovědí. Tyto výpovědi pouze informují o určitých hodnoceních konkrétních osob, a proto nejsou hodnotícími soudy, nýbrž kognitivními výpověďmi, které mají informativní charakter stejně jako výpovědi o předmětech přírodních věd.

Totéž platí i pro druhý problém *hodnotové báze sociálních věd*, neboť je samozřejmé, že sociálněvědní výzkumná praxe je stejně jako každá jiná vědecká činnost závislá na hodnotových hlediscích (tzn. na rozhodnutích, jak již bylo naznačeno výše). Poznávací praxe ve vědách, stejně tak jako každá jiná praxe, je podle Alberta orientována na určité cíle (např. pokrok poznání), a aby těchto cílů dosáhla, užívá určitých metod a prostředků. Již na této rovině obsahuje hodnotící soudy, neboť předpokládá pozitivní ohodnocení určitých cílů poznání a určitých prostředků a metod. Poznávací praxe všech věd je tedy závislá na hodnoceních různých druhů (např. při

³⁶ Právě na Tübingenském dni sociologů započal takzvaný *Positivismusstreit*, který trval přes deset let. Jednalo se především o spor o to, jakou roli hrají ve vědě hodnoty, a o otázku, zda jsou neodlučitelně spjaty s fakty. Viz k tomu především: Theodor W. ADORNO *et al.* *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*. Frankfurt am Main: Luchterhand 1972. Dále například: Martina PLÜMACHER, *Philosophie nach 1945 in der Bundesrepublik Deutschland*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag 1996, s. 127–131. Hans-Joachim NIEMANN, *Lexikon des Kritischen Rationalismus*. Tübingen: Mohr Siebeck 2006, s. 275–278.

³⁷ Srv. ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 76 a také ALBERT, *Die Wertfreiheitsproblematik*, s. 171.

rozhodnutí o volbě problémů, potřebnosti hypotéz a teorií, adekvátnosti vysvětlení, důležitosti pozorování a přijatelnosti metod).³⁸

Vlastní jádro problému hodnotících soudů je však podle Alberta obsaženo až ve třetím výše stanoveném problému, to jest *problému hodnocení uvnitř sociálněvědních systémů výpovědí*. Jeho řešení závisí především na otázce, co je úkolem vědy. Albert se proto ptá: „Je samozřejmé, že bychom měli v oblasti vědy usilovat jen o poznání? Neslouží věda také praktickým účelům? A nemusíme na základě toho připustit hodnotící soudy?“³⁹ Vždyť přírodní vědy jsou bezpochyby prakticky velmi úspěšně aplikovatelné, a to aniž by byly doplněny o hodnotové premisy, tedy aniž by byly normativizovány.

Zejména je podle Alberta třeba striktně rozlišovat mezi *technologii*, to jest dotyčným systémem výpovědí, a *technikou*, to jest použitím dotyčného systému výpovědí v praktickém životě (příkladem může být rozlišení mezi sociální technologií-ideologií a prakticky realizovanou politikou). Proto nesmíme zaměňovat relevanci technologických systémů pro řešení určitých problémů s legitimací pro jejich praktické použití. Technologické systémy totiž nemají normativní charakter, což znamená, že neodpovídají na otázku *Co bychom měli dělat?*, nýbrž odpovídají pouze na otázku *Co můžeme učinit*, pokud řešíme ty a ty problémy – takové technologické systémy tedy neobsahují žádné předpisy, nýbrž pouze informace o lidských *možnostech* jednání a působení, a právě v tom spočívá jejich praktický význam.⁴⁰ Toto Albertovo řešení daného problému je tedy, jak můžeme vidět, zcela v souladu s výše zmíněnou tezí Maxe Webera, že „empirická věda není s to nikoho naučit, co má, nýbrž pouze to, co může.“⁴¹

Na základě toho Albert rozhodně konstatuje, že zájem o praktickou aplikovatelnost sociálních věd v žádném případě nečiní nutnou jejich normativizaci, neboť také zde, stejně jako ve vědách přírodních, jsou čistě informativní teorie a technologie úspěšně prakticky použitelné, přičemž pro jejich aplikaci je rozhodující informační obsah a relevance pro řešení dotyčných praktických problémů – a onu relevanci nám umožní určit konsekventní racionální kritika. Přestože lze pomocí vědy řešit důležité problémy praktického života, je ovšem, jak jsme viděli, podle Alberta v zásadě možné

³⁸ Srv. ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 47 a také ALBERT, *Die Wertfreiheitsproblematik*, s. 172.

³⁹ ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 49–50.

⁴⁰ Srv. ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 52 a také ALBERT, *Die Wertfreiheitsproblematik*, s. 175–176.

⁴¹ WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, s. 11.

akceptovat Weberův princip hodnotové neutrality, neboť tento jeho postulát se vztahuje pouze na oblast výpovědí sociálněvědního objektového jazyka.⁴²

Výše rozebírané Albertovo řešení problému hodnotové neutrality vědy lze tedy shrnout následovně:

- 1) Sociální vědy musejí ve své objektové oblasti pojednávat hodnocení, a v tomto smyslu nemohou být hodnotově neutrální.
- 2) Všechny vědy jsou ve své výzkumné praxi nuceny hodnotit a činit rozhodnutí, a také v tomto smyslu nemohou být hodnotově neutrální.
- 3) Žádná věda však není nucena přijímat hodnotící soudy o své objektové oblasti v jejím systému výpovědí, a to ani tam, kde se jedná o prakticky použitelné vědění – v tomto smyslu by tedy věda měla být hodnotově neutrální.⁴³

VI. Hodnota vědy

Kromě hlavního metodologického problému hodnotové neutrality vědy se Albert zabývá též obecnou otázkou hodnoty poznání, respektive „hodnoty vědy jako v moderní společnosti dominující formy vědění.“⁴⁴ Otázka, jaká je hodnota vědy jako takové, není podle něj vůbec jednoduchá. V instrumentálním smyslu je totiž na jedné straně nepopíratelně *hodnotově pozitivní* (hodnotné), že pokrok vědeckého poznání a praktické využití jeho výsledků nám umožňují realizovat naše cíle, a tím nám ulehčují život. Na straně druhé je však uplatnění výsledků vědeckého poznání – například ve vojenském průmyslu k výrobě zbraní – v důsledku *hodnotově negativní* (nehodnotné). Albert proto poukazuje na to, že pokrok poznání v moderních vědách – v naznačeném instrumentálním smyslu – sice „mimořádně zmnohonásobuje a zlepšuje možnosti řešení problémů všeho druhu, ale zároveň přispívá ke vzniku početných nových problémů, které bez nového pokroku poznání sotva mohou být řešitelné.“⁴⁵

Nelze se ovšem omezovat pouze na instrumentální rovinu. Fundamentální hnací silou pokroku poznání ve vědách je, jak Albert píše, „zájem o poznání skutečných souvislostí, o zlepšení našeho vědění o realitě, k níž

⁴² Srv. ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 52 a také ALBERT, *Die Wertfreiheitsproblematik*, s. 181.

⁴³ Srv. ALBERT, *Kritischer Rationalismus*, s. 53.

⁴⁴ ALBERT, *Kritik der reinen Erkenntnislehre*, s. 165.

⁴⁵ *Ibid.*, s. 166.

my sami jako poznávající a jednající patříme.“⁴⁶ Tuto tendenci podle něj obecně vyjadřuje pojem „osvícenství“ – dodejme, že Albert pokládá proces osvícenství za stále probíhající a sám se jako kritický racionalista považuje za osvícence. Přiznává však, že ani účinky osvícenství nelze nahlížet jako veskrze hodnotné (hodnotově pozitivní). Ačkoli se totiž osvícenství ve snaze o pokrok poznání zasloužilo o překonání a odstranění mnohých předsudků, omylů a iluzí, vytvořilo postupně takový obraz světa, v němž se člověk jaksi necítí „doma“. A tak se často stává, že *instrumentální hodnota*, kterou mají přesvědčení motivující určité způsoby jednání a mobilizující sociální energii, je do velké míry nezávislá na její *hodnotě poznání*, takže „při jistých podmínkách existuje silný a často institucionálně zakotvený zájem o jejich udržení, což je ale se zájmem o pokrok poznání jen stěží slučitelné.“⁴⁷

Těmto nesnázím se podle Alberta vyhneme jedině tehdy, pokud se budeme držet „zájmu o nezaujaté hledání pravdy“ (*das Interesse an unvoreingennommener Wahrheitssuche*), tedy opaku těch zájmů, které snahu o poznání korumpují, protože se zaměřují na jiná hlediska než kognitivní hodnotu.⁴⁸ Z pozice kritického racionalismu pak Albert dále kritizuje jak relativistická znehodnocení, tak všechny přeceňující se snahy o významový monopol ve vědě, neboť podle něj „moderní věda není v žádném případě uzavřený systém.“⁴⁹ To znamená, že v moderní vědě jako otevřeném systému musejí být hypoteticky připuštěny *alternativní* teorie všeho druhu, které poté, co projdou kritickým výběrovým mechanismem, jsou s to přispět k uchopení skutečných souvislostí. Tyto nové alternativní teoretické „pokusy“ totiž vytvářejí konkurenci a prostor pro kritiku stávajících – možná již zastaralých – teorií, a tak přispívají k pokroku poznání.

Své zkoumání hodnoty poznání, respektive vědy Albert zakončuje těmito slovy:

Máme všechny důvody pro to nebagatelizovat hodnotu poznání moderní vědy, která je svými vlastními prostředky s to analyzovat podmínky její možnosti a jejího vývoje, a to samé vykonat pro formy vědění a symbolické systémy jiných kultur.⁵⁰

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ *Ibid.*, s. 168.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 170.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, s. 171.

Tím Albert dokazuje, že ačkoli se v určitém smyslu kloní k principu hodnotové neutrality vědy (v rovině jejího objektového jazyka), činí tak nikoli simplifikovaně, nýbrž na základě komplexní analýzy tohoto problému, z níž v jiném smyslu vyvstává jednoznačná hodnotová orientace vědy (v rovině předmětů vědy a jejího meta-jazyka). To pak na základě kriticko-racionalistické metody kritického zkoušení Albertovi umožňuje chápat vědu o sobě spíše jako hodnotnou (hodnotově pozitivní) než jako nehodnotnou (hodnotově negativní), nikoli však jako hodnotově neutrální.

VII. Souhrnné uchopení zmíněných rysů Albertova kritického racionalismu

Celý tento článek, ačkoli byl orientován především na problém hodnotové neutrality vědy, byl více či méně zřetelně prostoupen charakteristickými rysy filosofického směru, jehož představitelem je Hans Albert, to jest kritického racionalismu. Proto tyto rysy, které se v tomto článku postupně objevily, systematictěji zopakujeme a na úplný závěr vysvětleme avizovaný Albertův apel na uchopení kritického racionalismu jako komplexního postoje, tedy doslova jako „způsobu života“ (*Lebensweise*), který má nevyhnutelné konsekvence nejen pro naše myšlení, nýbrž také pro naše jednání.

Jak bylo naznačeno výše, Albert považuje za fundamentální principy kritického racionalismu tři formální stanoviska. Prvním je *kritický realismus*, který byl zmíněn v souvislosti s přemostovacím principem označeným jako „postulát kongruence“, to jest požadavkem shody teorií s vědeckým obrazem světa, a tím odmítnutí existence veškerých transcendentálních či metafyzických entit. Dalším stanoviskem je *konsekventní kriticismus* (respektive konsekventní falibilismus), který souvisí s druhým zmíněným přemostovacím principem nazvaným „postulát realizovatelnosti“ a sloužícím kritice nerealizovatelných požadavků ve všech oblastech (a to na základě faktu, že veškeré lidské myšlení i jednání je „omylné“, to znamená, že se kdykoli můžeme mýlit). Posledním základním stanoviskem kritického racionalismu je pak *metodologický revizionismus*, který vyplývá z předchozího, neboť pokud kriticky zjistíme, že jsme někde udělali chybu (což je přirozené, neboť jsme „omylní“), pak je nutné provést důslednou revizi dosavadních předpokladů a metod.

Viděli jsme, že takováto konsekventní *racionální kritika* se nezastavuje ani před hodnotícími soudy, protože Albert důsledně odmítá jakoukoli autonomní oblast výpovědi, která by byla imunní vůči racionální kritice. Z toho potom vyplývá, že normativní výpovědi jsou pouze určitými požadavky

či příkazy, které buď mohou, nebo nemohou být *realizovány*. A ačkoli jsou všechny vědy ve své výzkumné praxi nuceny hodnotit a činit rozhodnutí (protože *za vším poznáním stojí rozhodnutí*) a v tomto smyslu nemohou být hodnotově neutrální, přesto v oblasti svého objektového jazyka vědy hodnotově neutrální být musejí, neboť jak řekl již Max Weber, „empirická věda není s to nikoho naučit, co *má*, nýbrž pouze to, co *může*“. Technologické systémy výpovědi totiž neobsahují žádné předpisy, nýbrž pouze informace o lidských možnostech jednání, a právě v tom spočívá jejich praktický význam. Pro jejich aplikaci je proto rozhodující informační obsah a relevance pro řešení dotyčných praktických problémů.

Nakonec jsme viděli, že aby nedocházelo k porušení hodnotové neutrality v rovině objektového jazyka vědy, je třeba držet se „čistého“ *zájmu o nezaujaté hledání pravdy*. Zároveň však pouze pod podmínkou takového ryzího zájmu o pravdu může být věda o sobě pro člověka skutečně hodnotná a přispívat k pokroku poznání. Věda je totiž kritickým racionalismem pojímána jako systém, který je *otevřený* alternativním teoriím, protože vytvářejí žádoucí konkurenci a prostor pro kritiku. Tento *teoretický pluralismus* pak v kombinaci s racionální kritikou umožňuje překonat stagnaci a strnulost stávajících teorií a v důsledku tedy přispívá k pokroku ve vědeckém poznání, což je obecně chápáno jako hodnotově pozitivní:

Namísto smyslového nebo duchovního nahlížení nastupuje konstrukce a experiment, tedy: lidská aktivita, která nejprve artikuluje produkty obrazotvornosti v symbolických *konstrukcích*, a tyto produkty poté zkouší v myšlenkových i reálných experimentech (tj. pomocí aktivních zásahů), aby mohla *kriticky* posoudit jejich výkonnost, a tím i jejich osvědčení – poznání se tedy pohybuje mezi konstrukcí a kritikou.⁵¹

Závěrečný dodatek

Aby tento obraz Albertova pojetí kritického racionalismu byl komplexnější, musíme se ještě na samý závěr alespoň stručně zmínit o Albertově osobité výzvě pojímat kritický racionalismus jako „návrh způsobu života“ (*Entwurf der Lebensweise*). Problém racionality není totiž podle Alberta pouze formálním, nýbrž také pragmatickým problémem – již víme, že „za vším poznáním stojí rozhodnutí“, a proto už sama volba mezi principem posledního zdůvodnění (který je příznačný pro „klasické“ epistemologie) a principem

⁵¹ ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 65.

kritického zkoušení (který postuluje kritický racionalismus) je volbou v oblasti pragmatiky. Albert proto nesouhlasí s klasickým rozdělením na „objektivní“ poznání a „subjektivní“ rozhodnutí, a tak do epistemologie začleňuje *pragmatiku* a zohledňuje *lidské možnosti* (přičemž kritizuje každou rádobu „čistou“, formální, a tedy hodnotově neutrální epistemologii).⁵² V důsledku toho požaduje vědeckou metodu, která má nejen formální, ale nadto i faktické a sociální aspekty. Právě kritický racionalismus pak podle Alberta takovou metodu nabízí, a to ve formě racionální kritiky alternativních teoretických konstrukcí a jejich kritického zkoušení v reálných souvislostech lidské praxe. Kritický racionalismus díky tomu pro Alberta není pouze abstraktním, teoretickým, metodologickým filosoficko-vědním modelem, nýbrž představuje doslova návrh způsobu života, návrh sociální praxe, který má etický a nadto ještě politický význam.⁵³ To pregnantně demonstuje následující citát z Alberta *Traktátu o kritickém rozumu*, kterým náš článek skončíme:

Je tedy možné překonat pozitivistickou rezignaci v etických otázkách, aniž bychom upadli do existenciálního kultu angažovanosti, který nahrazuje racionální diskuzi těchto problémů iracionálními rozhodnutími. Kriticismus sám má morální obsah. Kdo přijme kriticismus, rozhoduje se nikoli pro abstraktní princip bez existenčního významu, nýbrž pro způsob života.⁵⁴

⁵² Srv. název jeho výše citované knihy: *Kritik der reinen Erkenntnislehre*, tzn. *Kritika čisté epistemologie*.

⁵³ Srv. ALBERT, *Traktat über kritische Vernunft*, s. 48–49.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 94.